

A nagyipar és a nagybirtok ellentétes hatása a munkabérekre.*

— Első közlemény. —

Marx véleménye szerint a proletárság uralma csak a kapitalizmus uralma után következhetik. Mindenütt tehát, ahol a kapitalizmus a feudális nagybirtokkal küzd, a munkásság a kapitalisták pártján áll. A munkásságnak ezt az állásfoglalását sokan érthetetlennek, sokan helytelennek találják s azt vitatják, hogy a munkásságnak minden magánvagyon ellen egyaránt állást kell foglalnia, ha tehát ezt nem teszi, akkor következtelen. A munkásság vezetőit s a munkássággal párhuzamosan s szövetségben haladó pártok vezetőit ugyanazok azzal vádolják, hogy felekezeti érdekeket szolgálnak.

Nem bocsátkozom annak taglalásába, hogy Marx fenti tétele mellett mely érvek szólnak, csupán az említett tételből folyó magatartásnak a jelen s közvetlen jövő szempontjából való helyességét iparkodom majd igazolni olyan adatok segítségével, melyeket eddig figyelmen kívül hagytak. A kérdés általános oldalát nem érintve, azt kell tehát vizsgálni, hogy a nagyipari vállalatok előnyösebbek-e a munkásságra mint a kicsinyek s hogy a nagybirtok hatása a munkásság helyzetére ugyanolyan befolyást gyakorol-e, mint a nagyipar. E kérdés megoldására a munkásság munkaidejét és bérvizonyait kell vizsgálni. Feladatunk megoldásának könnyítése céljából az ipari munkásság viszonyainak vizsgálatát elválasztjuk a földművesmunkásokra vonatkozó vizsgálati anyagtól. Az ipari munkások viszonyainak megvilágítása céljából a munkások napi munkaidejét és heti keresetét, a földművesmunkások helyzetének megvilágítására ezek keresetét fogjuk felhasználni.

Az ipari munkásokra vonatkozó statisztikai anyagot a magyar királyi központi statisztikai hivatal által szerkesztett *Magyar Statisztikai Közlemények*-ből merítem. A földművesmunkásokra vonatkozó anyagot a m. kir. földművelésügyi miniszter kiadásában megjelent *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1905. évben* című összeállításból.

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaságnak* 1908. november hó 26. ülésén.

I.

Az ipari vállalkozás Magyarországon is a nagy vállalatok irányában halad s mindenütt, ahol előtérbe nyomul, előnyösen befolyásolja az ország gazdasági viszonyait. A nagyipari vállalat a termelési tényezők s a piac jobb kihasználása következtében nagyobb nyereséggel termel, mint a kis vállalat. A munkamegosztás és munkaösszesítés a termelésben, a nyersanyag előnyös vásárlása, a készárú jobb elhelyezése, a nagyobb piac stb. természetszerű előnyök. Emellett a nagyvállalat a sok munkás összesítése által ezekre nevelőleg hat, ezek együvértartozásának érzését felkölthi, érdekeik azonosságára figyelmüket felhívja s így az önmaga ellenfeleit neveli.

A nagyipari vállalkozás érdeke a munkásokéval épűgy ellentétes, mint a kisiparos és segédé. Amíg azonban a nagyipari vállalat saját bennejlő tulajdonságánál fogva előnyösebben termel, mint a kicsi, ennek a saját és munkásai végső erőfeszítésével kell a kisüzem velejáró hátrányainak pótlására törekedni. A nagyipar első törekvése a piac megszerzése, tehát versenytársainak tönkretétele. E versenytársak közt a kisüzemek kerülnek először sorra. A kisüzemet eltiporja a nagy, de életerejét csak lassan tudja kiszíni, eközben ez a saját életképességének elvesztét a munkások minél nagyobb mértékű kihasználásával iparkodik pótolni. A kisipar tehát pusztulása alatt a végsőig kihasználja a munkást, míg a kismester végre feladja az eredménytelen küzdelmet s megtörve, elnyomorodva, elbetegedve a nagyipar szolgálatába áll. Innen van az, hogy a kisipar hosszú munkaidőért alacsony béreket fizet; innen van az, hogy a munkásság érdeke fokozottabb mértékben ellentétes a kisiparosokéval.

Kiindulási pontunk s a kis- és nagyiparban alkalmazott munkások különböző helyzete közt az összefüggést keresve, az abban van, hogy a nagyipari vállalatok munkásainak helyzete előnyösebb, mint a kisipari munkásoké; a nagybirtokokon alkalmazott munkásoké pedig hátrányosabb, mint a kisbirtokokon alkalmazottaké.

Ezt az állítást akként fogjuk megvilágítani, hogy különválasztjuk az ipari munkások viszonyainak tárgyalását a mezőgazdasági munkások viszonyainak tárgyalásától, az ipari munkások viszonyainak tárgyalásánál pedig elválasztjuk a munkaidőre s bérre vonatkozó vizsgálatot s ennek keretében a következő körülményekre terjesztjük ki figyelmünket:

1. az önálló iparosok arányára az illető iparág munkásaihoz, a nagyvállalatok s a bennük foglalkoztatott munkások számára s ezeknek a 16 évesnél idősebb munkások munkaidejére való befolyására;

2. az egyes iparágakban összeírt munkaidő s ennek összefüggésére az illető iparágban létező nagyipari vállalatok kiterjedésével;

3. az ugyanegy ipari csoportba tartozó nagy- és kisüzemekben előforduló napi munkaidőre;

4. a különböző iparágak nagy- és kisüzemeiben található napi munkaidőre;

5. az ipari csoportokban fizetett hetibérekre;

6. az ezek különbözőségére befolyással levő üzem kiterjedésekre

* *
*

Ad 1. A munkaidő nagyságára befolyással van *a)* az önálló iparosoknak a munkásokhoz való számaránya; *b)* a 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatoknak az összes vállalatokhoz való aránya; *c)* a 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak aránya az összes ugyanabban a megyében vagy városban levő munkásokhoz.

Az önálló iparosok s a munkások számának arányát a munkaidőhöz viszonyítva, a következő képet kapjuk:

A megye s város neve	Mennyivel több az önálló mint munkás %-ban	A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazott munkások száma	A munkások hány %-a dolgozik		A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatok száma
			10 óránál többet	11 óránál többet	
Torontál	74	1112	54·6	49·6	21
Bács-Bodrog	53	787	62·5	47	20
Baranya	43	417	56·6	42·3	9
Fejér	42	277	52·8	45·8	4
Tolna	42	394	59	54	6
Bihar	40	1259	53	44·2	12
Hont	37	304	58·9	46·5	2
Szatmár	37	1148	70·2	64·2	15
Győr	35	2810	38	33·4	9
Árva	30	138	81·3	72	4
Zala	30	689	59·4	50·7	20
Csongrád	21	346	68·3	64·1	5
Jász N. K. Szolnok	21	1325	40·3	30·6	20
Békés	16	588	58·2	53·2	12
Somogy	12	860	56·8	52·3	13
Bereg	11	820	63·5	49	14
Komárom	11	695	51·3	40·1	9
Nyitra	9·5	2145	59·5	52·3	27
Mármaros	9	1908	79·4	40·4	14
Abauj	4	840	48·4	33·4	16
Pest P. S. Kiskun	3	5497	33·7	25	69
Veszprém	2	1249	55	42	15
Heves	0·8	1671	41·4	34·4	15

Kétségtelen, hogy e kimutatásban összefoglalt törvényhatóságokban az önálló iparosoknak az ipari munkásokhoz való aránya nem mindig magyarázza meg a munkaidő nagyságát; szükséges, hogy a nagyipari vállalatok számát is figyelembe vegyük s különösen az azokban foglalkoztatott munkásoknak arányát az összes munkásokhoz. De nem szabad szem elől téveszteni az egyes megyék különös viszonyait sem, amelyek nagyon sokat magyarázhatnak. Hogy Árva-, Szatmár-, Bereg-, Máramarosmegye oly nagy eltéréseket mutatnak a sorrendben az e megyék terméketlen földjével, gazdasági elmaradottságával könnyen megmagyarázható. Csupán Csongrádmegyének általános gazdasági viszonyai nem indokolják ugyanazt, azonban megmagyarázza az, hogy Csongrád megye kiválóan földművelő megye s hogy a húsnál nagyobb vállalatokban alkalmazott munkások az összesnek csak 14%-át teszik s azok 86%-a is az építő iparban alkalmaztatott, akik közt, mint tudjuk, mindenütt sok a nem képzett munkás.

Egymagukban sem az abszolút, sem az arányszámok nem nyújthatnak kellő támpontot, de legkevésbé az abszolút számok, mivel azoknak különböző volta a terület különböző nagyságával is összefügg. Ezenkívül a megyéknek egymástól eltérő földrajzi viszonyai a leglényegesebben befolyásolják a munkabéreket, amiért is célszerű lesz a földrajzilag egyenlő megyéknek egymás mellé való állítása.

Külön összeállításban fogjuk tehát a sík megyéket bemutatni.

A megye neve	A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Pestpilisolt	26	25
Moson	25	30
Szolnok	17	30·6
Csongrád	15	64·1
Torontál	12·5	49·6
Békés	11	53·2
Bács-Bodrog	6	57

A többi sík megyék adatai hiányosak s így nem szolgálhatnak összehasonlítás alapjául.

E táblázat már szinte matematikai pontossággal mutatja, hogy a nagyipari vállalatok és a munkaidő előnyös megállapítása összefüggnek. Ha már most a megyék egy másik csoportját, t. i. a részben hegyes vidékű megyéket nézzük, úgy ez a körülmény még jobban szembetűnik.

A megye neve	20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Borsod	64	29
Győr	57	33·4
Nógrád	56	39
Gömör	52	36·6
Sopron	47	26
Bars	38	40·9
Esztergom	36·8	26·6
Pozsony	34	26·1
Zemplén	31	37·7
Vas	29	36·6
Heves	28	34·4
Arad	28	35·6
Abauj	24	33·4
Komárom	21·6	40·1
Nyitra	21·5	52·3
Bihar	21	44·2
Veszprém	20	42
Hont	15	56·5
Zala	11·8	50·7
Somogy	11	52·3
Fehér	8	45·8
Tolna	7	54
Baranya	6·7	52·3

Ha pedig a városokat össze, ugyanerre az eredményre jutunk.

A város neve	A nagyipari vállalatokban alkalmazott munkások %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Budapest	63	21·1
Pozsony	63	26·1
Kassa	58	33
Győr	56	33·4
Temesvár	55	38·9
Arad	50	35·6
Pécs	43	41·7
Szeged	41	54·4
Nagyvárad	32	57·8
Újvidék	18·5	60·4
Szabadka	12	65·7
Zombor	7	62

A többi városok adatai nem elegendők a kérdés megvilágítására, vagy különös viszonyainknál fogva nem alkalmasak a beállításra. Ilyen Selmezbánya, Sopron, Komárom, Kecskemét, stb.

A városok viszonyai tehát kétségtelen bizonyossággal igazolják, hogy a nagyipari vállalatokban rövidebb a munkaidő, mint a kisiparosoknál, mert különben az egyes városokban található napi munkaidő nem lehetne oly szoros összefüggésben az illető városban levő nagyipari vállalatoknak a kisüzemekhez való viszonyával.

Ad 2. A további vizsgálat tárgyát az egyes iparágakban létező napi munkaidő s ennek a nagyipari üzemekkel való összefüggése képezi. Ennek kimutatása céljából előbb az egyes ipari csoportokban található munkaidőt kell ismernünk.

Az iparág megnevezése	A 16 éven felüli munkások, akiknek munkaidejére adatok vannak, napi munkaideje az összesekhez való %-ban					
	8 óra	8-9 óra	9-10 óra	10-11 óra	11-12 óra	12 órán túl
I. Vas- és fémipar... ..	6	1·6	41	15	27	9·4
II. Gép, közlekedési eszközök gyártása, villamossági ipar, hangszer, műszer, tanszeripar	15	4	62	8	10·4	0·6
III. Kő-, föld-, agyag-, aszbeszt, üvegipar	9	8	39	9·5	29	5·5
IV. Fa és csontipar... ..	5	3	43	13	27	9
V. Bőr-, sörté-, szőr-, toll, viaszosvászon s ruggyanta ipar	4	2	45	14	28	7
VI. Fonó- s szövőipar	6	4	39	20	25	6
VII. Ruházatiipar... ..	6	2	32	7	34	19
VIII. Papirosipar	2	2	55	16	24	1
IX. Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	10	2·1	31	9	36	11·9
X. Vegyészetipar	4·7	2·6	46	19	25	2·7
XI. Építőipar... ..	7·7	3·5	39	12·9	29·9	7
XII. Sokszorosító s műipar	12	36	35	4	9	4
XIII. Szállodás, vendéglős, kávé, fürdőipar	4	1	14	2	33	46
Átlag	8	4	41	11	27	9

A munkások 53%-a eszerint 10 órát vagy ennél kevesebbet dolgozik. A legelőnyösebb a munkások helyzete a munkaidő szempontjából a sokszorosító s műiparban, ahol a munkások 83%-a, majd a gép-, villamossági, műszer- stb. iparban, ahol a munkások 81%-a napi 10 órát vagy ennél kevesebbet dolgozik s legrosszabb a vendéglős-, szállodásiparban, ahol a munkások 19%-a dolgozik csak napi 10 órát vagy ennél is kevesebbet. Ezenkívül az átlagon alul maradnak a vas- és fémipari munkások, akiknek 48,6%-a; a fa- és csontipariak,

valamint a bőr-, sörte-, szőr-, tollipariak, akiknek 51%-a a fonó- s szövőipariak, akiknek 49%-a; a ruházati ipariak 40%; az ételmezési iparnál alkalmazottak, akiknek 43,1%-a; az építőipariak, akiknek 50,2%-a dolgozik csupán 10 órát naponként vagy ennél is kevesebbet s a már említett szállodás-, vendéglős-, kávé- stb. ipariak.

Ha azokat az okokat vizsgáljuk, melyek ezt előidézik, akkor azt látjuk, hogy a munkaidő szoros összefüggésben van azzal a körülménnyel, hogy az illető iparágban hány munkást foglalkoztatnak a nagyipari vállalatok, vagyis azok, melyek 20-nál több munkást foglalkoztatnak s azzal, hogy valamely iparágban hány nagyipari vállalat van, illetve hogy ezek száma milyen arányban van az összes iparvállalatokhoz.

Az alábbi összeállítás ennek kétségtelen bizonyágát adja.

Az iparág megnevezése	A munkások hány százaléka dolgozik 10 órát vagy ennél kevesebbet	A vállalatok hány százaléka nagyvállalat	A nagyvállalatokban alkalmazott munkások átlagos száma
A sokszorosító és műipar	83	4·56	77
A gép-, villamosság-, műszeripar	81	0·87	236
A papirosipar	59	4·5	113
A kő-, föld-, agyag-, stb. ipar ...	56	3·4	64
A vegyészeti ipar	53·3	4·56	96
A bőr-, sörte-, szőr-, toll- stb. ipar	51	0·68	90
A fa- és csontipar	51	1	70
Az építőipar	50·2	0·53	49
A fonó- és szövőipar	49	0·56	145
A vas- és fémipar	48·6	0·45	175
Az ételmezésiipar	43·1	0·62	144
A ruházatiipar	40	0·5	40
A szállodás-, kávé- stb. ipar ...	19	0·34	36

E táblázat összeállításánál nem szabad szem elől téveszteni a felsorolt iparok különös természetét s azt, hogy némely iparágban a nagyvállalatok mellett sok középvállalat van, mint például a kő-, föld- agyagiparban, míg másban aránylag kevés, mint például a fa- és csontiparban.

Az iparágak keretében az egyes ipari csoportokban a nagyipari és kisipari üzemek munkaidejét összehasonlítva, az eddigi eredmények még világosabbakká válnak. A vas- és fémiparban kiválóan nagyüzemekben a vasöntés-, a mülakatos-, bádog- s vashámoripart, kisüzemekben kiválóan a kovácsipart üzik. Ha ezek munkaidejét nézzük, a következőket tapasztaljuk:

Az iparág megnevezése	8 órát	8-9	9-10	10-11	11-12	12 órán felül
	dolgozik a munkások %-a					
Vasöntőipar	2	0·3	34	31	32·7	—
Műlakatosipar	9	3·7	53	10·4	20	3·9
Bádogipar	15	4	48·6	9	20	3·4
Rézhamoripar	9	3·5	65·6	7·5	12	2·4
Kovácsipar	8·7	1·7	36·9	9	33	10·7

Kétségtelen, hogy a vasöntőiparban alkalmazottak munkaideje a 10 órás és annál rövidebb munkaidő szempontjából a vasipari üzemek viszonyainál rosszabb, de viszont itt 12 órás munkanapnál hosszabb nincs. A többi nagyüzemben a munkaidő az átlagnál jobb, a kovácsiparban pedig sokkal rosszabb.

A többi csoport üzeimei közül a tipikus nagy- és kis üzemeket hasonlítjuk össze.

Az iparág megnevezése	Az összes munkások hány %-a dolgozik					
	8 órát	8-9	9-10	10-11	11-12	12 ó.-nál többet
<i>A második csoportból:</i>						
A gépgyártás	15·5	3·5	62·7	8·4	9	0·9
A vasúti műhelyek	18	5	63	4	8·7	1·3
Elektrotechnikai cikkek gyártása	10	5	70	4	7	4
A kocsigyártás	8·2	4	32·8	11·5	34	7·5
<i>Az ötödik csoportból:</i>						
A bőrgyártás	3·1	2	46	17	25	6·9
Szűjgyártó s nyergesipar	6	2	37	8	37	10
<i>A hatodik csoportból:</i>						
A len-, kender-, pamut-gyártás	4	2·5	37	39	17	10·5
Kelme nyomtató	5	3	47	13	25	7

A len-, kender- s pamutgyártásnál alkalmazottak munkaideje mást látszik mutatni, mint a nagyipari vállalatok általában, ez azonban csak látszólagos jelenség, mert ha itt a 11 órás munkanapnál rövidebb ideig foglalkoztatottak százalékát a kisipari vállalatokban alkalmazottakkal összevetjük, fenti tételünk igazsága kétségtelen, mert a len-, kender- s pamutgyárakban a napi 11 órát vagy kevesebbet dolgozó munkások az ebben az iparágban foglalkoztatottak 82·5%-át teszik, a kelme-nyomtató iparban pedig 68%-át.

Az ugyanegy iparág nagy- és kisüzemei közötti különbséget a magyar statisztikai hivatal nem tünteti ki, azonban a francia *office de travail* kiadványainak IV. kötetében erre vonatkozó adatokat is

találunk.* Eszerint a különböző vidékeken található bányavállalatoknál a munkaidő mindenütt összefügg az üzem nagyságával.

A bányavidék neve	1000 munkás v. ezen felül	500—1000 munkás	100—500 munkás
Nord és Pas de Calais	8 ³ / ₄ órai napi munkaidő	9 ¹ / ₄ órai	9 ¹ / ₂ órai
Est	8 ³ / ₄ „	—	9 „
Centre	9 „	9 ¹ / ₄ „	9 ¹ / ₂ „
Sud	9 ³ / ₄ „	9 ¹ / ₂ „	10 „
Sud-Est	—	8 ¹ / ₂ „	10 „

Ezek a francia adatok kétségtelen bizonyossággal mutatják tehát, hogy a vállalatok nagyságának az emelkedése a napi munkaidő leszállítását vonja maga után.

Ad 4. Miután a magyarországi adatok az ugyanazon iparágban a nagy- és kisüzemekben található munkaidőt nem mutatják, a tipikus nagy- és tipikus kisüzemekben előforduló napi munkaidőt hasonlítjuk össze. Ez összehasonlításból látni fogjuk, hogy nálunk azokban az iparágakban van a legrövidebb munkaidő, amelyekben a legtöbb nagyüzem van s a leghosszabb munkaidő azokban, ahol a legtöbb a kisüzem. Magyarországon összesen 68 vas- és acélöntő van s ebből 52 nagyüzem, vagyis olyan, melyben húsznál több munkást foglalkoztatnak. Ez iparágban a munkások 2%-a nyolc órát, 34%-a 9—10 órát; 31%-a 10—11 órát, 33%-a 11—12 órát dolgozik naponként. Ha ezeket az adatokat egy túlnyomólag kisüzemű iparág viszonyaival, pl. a szűcsipar munkaidő viszonyaival hasonlítjuk össze, úgy fenti tételünk igazsága még jobban kitűnik. Magyarországon két nagy szűcsüzem van, melyek összesen 53 munkást foglalkoztatnak, holott az egész országban 5386 szűcsmester van, akik együttvéve 2984 munkást foglalkoztatnak. Összesen 988 munkás munkaidejét ismerjük; ezek közül 7% napi 8 órát, 3% napi 8—9, 34% napi 9—10, 7% napi 10—11, 35% napi 11—12, 2% napi 12—13, 7% napi 13—14, 3% napi 14 óránál is többet dolgozik. Magyarországon van négy vaggongyár 6424 munkással, ezekből 4990 munkás munkaidejét ismerjük. A munkások 7,5%-ának munkaideje 8 óra, 1,8%-áé 8—9 óra, 80%-áé 9—10 óra, 3%-áé 10—11 óra, 7%-áé 11—12 óra. A borbélyipar kizárólag kisüzemű, ami meg is látszik a munkaidőn, 3427 borbélymunkás munkaidejét ismerjük s ebből 7% munkaideje 8 óra, 1,2%-áé 8—9 óra, 23%-áé 9—10 óra, 3%-áé 10—11 óra, 36%-áé 11—12 óra, 7%-áé 12—13 óra. 13%-áé 13—14 óra, 7%-áé 14 órán felül van. Ehhez hasonló a cipész- és csizmadiamunkások helyzete, akik túl-

* *Salaires et durée du travail dans l'industrie française* IV. k.

nyomólag kisüzemekben vannak alkalmazva, mert az országban összesen 63.043 önálló cipész és csizmadia van 42.179 munkással, akik közül 14.936-ra vonatkozólag vannak adataink, ezek közül 8% napi munkaideje 8 óra, 2,5%-áé 8—9 óra, 33%-áé 9—10 óra, 6,6%-áé 10—11 óra, 34%-áé 11—12 óra, 2,7%-áé 12—13 óra, 6,5%-áé 13—14 óra, 3%-áé 14 óránál is több.

Ha e statisztikai adatoknál még azt is figyelembe vesszük, hogy ez adatok nagyrészt a legjobb viszonyok közt élőkéről gyűjtettek, mert a tudatlanság és a baromi munka együtt járnak s a tudatlanok a statisztikai kérdésekre nem is tudnak s nem is akarnak felelni, akkor világos, hogy a valóságban a kisipari munkás munkaideje a feltüntetettéknél még hosszabb.

Ez összehasonlításoknál nem szabad szem elől téveszteni még azt, hogy a napi munkaidő terjedelme is különböző. Így pl. a vas- és acéliparban 8—12 óra közt váltakozik az egyes üzemekben, a szűcsiparban 8—14 óra közt. A vaggongyárakban olyan, mint a vasiparban, a csizmadia- s borbélyiparban olyan, mint a szűcsiparban.

Ágoston Péter.

(Befejező közlemény a jövő számban.)

